

Andrzej Baranow
(Wilno, Litwa)

DZIEWIĘTNASTOWIECZNOŚĆ W LITEWSKO-POLSKICH ZWIĄZKACH LITERACKICH (WYBRANE ASPEKTY)

XIX-wieczność litewsko-polskich związków literackich posiada swoją unikalną formułę, która nie opiera się na samej dawności ich istnienia, ale ma charakter otwarty i nieuregulowany. Literaturę polską i litewską łączy wspólna przeszłość kulturowa Wielkiego Księstwa Litewskiego, która nie zamyka się w roku 1795, a ma swoją kontynuację duchową przede wszystkim w dziewiętnastowieczności, w twórczości Adama Mickiewicza, a słynne stwierdzenie *gente Lithuanus, natione Polonus* będzie też orientacją służącą określeniu tożsamości artystycznej Czesława Miłosza. Litewsko-polskie związki literackie nie są zbadane syntetycznie, z podłączeniem teoretycznych aspektów komparatystyki literackiej.

Monografia Mieczysława Jackiewicza *Literatura polska na Litwie XVI–XX w.* odtworza obszerną stronę faktograficzną recepcji literatury polskiej¹. Ogólne perspektywy syntezy zawierają prace badaczy litewskich, na przykład rozprawa komparatystyczna Vytautasa Kubiliusa *Literatura litewska a światowy proces historycznoliteracki*, uwzględniająca znaczenie romantyzmu polskiego dla literatury litewskiej². Potrzebna jest systematyzacja związków, w której XIX wiek powinien znaleźć swoją odpowiednią funkcję. Teoretycznych aspektów badań XIX-wieczności może być kilkanaście i w granicach jednego artykułu nie uda się ich w pełni wyodrębnić. Punkt wyjściowy danej analizy stanowią dyskusje, które powstały podczas konwersatoriów, kolokwiów na studiach magisterskich Uniwersytetu Pedagogicznego w Wilnie. Zabarwienie dydaktyczne naprowadza na kilka wybranych tez.

Jednym z zadań prac komparatystycznych prowadzonych na szeroką skalę jest poszukiwanie typów mentalności. Podstawowym punktem oparcia w jego realizacji jest penetrowanie folkloru litewskiego (dajny, baśnie, podania, legendy) jako jednego z najbogatszych w Europie w odniesieniu do folklorystycznych toposów słowiańskich (polskich). Ten kierunek badań ważny jest dla całej XIX-wieczności, gdyż egzotyczny folklor litewski inspirował polski romantyzm, twórczość Mickiewicza, a także poezję Marii Konopnickiej i innych.

Pierwiastki folklorystyczne, synkretycznie wmontowane w utwory literackie, pełnią funkcje różnorodne, odzwierciedlają prawdziwy, często ukryty, sens wypowiedzi albo dyskursu. Przykłady: ballada Mickiewicza *Świtez* może być interpretowana w odniesieniu do legendy *Jasežeris (Jezioro Jasai)* z uwzględnieniem jej istniejących wariantów.

¹ M. Jackiewicz, *Literatura polska na Litwie XVI–XVII wieku*, Olsztyn 1993.

² V. Kubilius, *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas*, Vilnius 1983.

Tai nedidelis ežeriokas Jasų kaimo lauke, Dusetų parapijoj.
 Žmonės pasakoja, kad seniau vietoj dabartinio Jasežerio buvę liūnai. Kas į tuos liūnus įeidavęs – nebeįšeidavęs.

Kartą važiavę per tuos liūnus ponai ir numarmėję per žemes. Nuo to laiko ėmę vaidentis, žmones gasdinti, ir pasidarę ežeras.

Dažnai tame ežere girdis, sako žmonės, varpais skambinant, dalgius plakant, žmonės šaukiantis. Taip pat esą pasimato nakties dvyliką valandą ponas su ponija.

To nieduže polne jezioroko koło wsi Jasai, w parafii Dusetos.

Ludzie powiadają, że kiedyś w miejscu obecnego jeziora Jasai były bagna. Kto wchodził na te trzęsawiska – zanurzał się i już nie wracał.

Pewnego razu pan z panią jechali przez te bagna i zostali pochłonięci. Od tego czasu zaczęły ukazywać się widma, straszyć ludzi i powstało jezioro.

Miejscowi mówią, że często słyszalne są w tym jeziorze dźwięki dzwonów, klepanie kos, krzyki ludzi. Są tacy, którzy o godzinie dwunastej w nocy widzieli pana i panią.³

Utwór Władysława Syrokomli *Dziewiczy wieczór* jest stylizowany na znaną i rozpowszechnioną litewską pieśń ludową o sierocie, który spotkał na swej drodze samotny dąb. Zaczął go obejmować, z nadzieją, że zamieni się w ojca:

(...) Był sobie chłopak, sierota szczera,
 Co u stóp dębu serce otwiera:
 Tam przy morzu u przystani
 Wyszła góra z ziemi
 Dąb szeroki wyrósł na niej
 Z gałęzmi krętymi.
 Wypłynąłem wraz z jutrzeńką
 Zwiąć myśli sieroce,
 I przybiłem me czółenko
 W przygórnej zatoce.
 I objąłem dąb chropawy,
 Ile mogłem dostać:
 Zmień się dębie, bądź łaskawy,
 W mego ojca postać!
 (...) Lecz sierota w poniewierce:
 Próżno lzy me biegań,
 Nie zabiło w dębie serce
 Ojca rodzzonego. (...)⁴

Dodajmy, że tylko połączenie znanej litewskiej pieśni ludowej i tekstu literackiego może naprowadzić na autentyczny trop interpretacyjny wiersza.

Analityczny przegląd historii litewsko-polskich związków literackich do początku XX wieku pozwala mówić o komplementarnej funkcji literatury polskiej w procesie międzynarodowej, międzykulturowej komunikacji. „Horyzont oczekiwania” dla transplantacji ważniejszych kategorii estetycznych na gruncie litewskim wobec europejskiej wspólnoty międzyliterackiej układał się z wielkim opóźnieniem. Na przykład romantyzm litewski w jego formach dojrzałych występuje dopiero w drugiej połowie XIX wieku, symbolizm – w okresie międzywojennym.

³ *Ežeras ant milžino delno. Lietuvių liaudies padavimai.* Įvadas ir sudarymas N.Vilius, Vilnius 1995, s.77.

⁴ W. Syrokomla, *Wybór poezji*, Warszawa 1957, s.163.

Litewsko-polskie związki literackie mają swoje specyficzne zabarwienie także dlatego, że nie możemy nie brać pod uwagę ich funkcjonowania w konglomeracie polikulturowym, w przestrzeni interliterackiego pogranicza, gdzie przez długi czas był aktualny problem tożsamości, samookreślenia narodowego. Na pograniczu mocno się odczuwało pulsującą konwergencję i interferencję językową i etniczno-kulturową. Reorientacja, przede wszystkim językowa, w polikulturach była uzasadniona i rozpowszechniona. Język rodzimy łączył się z nabytym w sposób dosyć skomplikowany, bo samo przejście na drugi język oznaczało jednocześnie wejście w inny system kodowy. Dysproporcje w używaniu języków umotywowane były w zależności od celu albo oczekiwań potencjalnego odbiorcy.

Na pograniczu etniczno-kulturowym powstawała dwuszczeblowa świadomość. Miało to zjawisko swoje odbicie w różnych warstwach społeczeństwa, jak też specyfikę wśród formującej się inteligencji i przyszłych pisarzy XIX wieku, w istocie swojej dwujęzycznych. Większość litewskich pisarzy dwujęzycznych skończyła polskie seminaria duchowne, bo nie istniały inne możliwości zdobycia wykształcenia. Można w tym wypadku mówić o różnych stopniach kulturowej konwersji: adaptacji, akomodacji, asymilacji i akulturacji. Punktem startowym w ich twórczości był język polski. Jak wiadomo, litewski język literacki powstał dopiero w końcu XIX wieku. Stąd realna motywacja wyboru tworzenia w danym bilingwizmie językowo-artystycznym.

Monografia Pawła Bukowca *Dwujęzyczne początki nowoczesnej literatury litewskiej* to ważny wstęp do badań pod tym kątem XIX-wieczności. Wprowadzając do swojej rozprawy, autor akcentuje:

Jeśli więc sądzę, że warto zajrzeć w ów ciemny kąt wileńsko-zmudzki z początku XIX stulecia, to nie dlatego, jakobym żywił przekonanie, że każdy z takich kątów jest samą mocą swego istnienia badawczym wyzwaniem, lecz z powodów przeciwnych – dlatego, iż ten jest wyjątkowy. Naprawdę warto tam zaglądnąć właśnie teraz, w latach 1795–1830, gdy dopiero co brakło Rzeczypospolitej, bo właśnie teraz rodzi się tam nasz wielki romantyzm (nasze wieczne olśnienie i strapienie) i właśnie teraz – obok, a z naszej perspektywy: w jego cieniu – zaczyna kiełkować nowoczesna literatura litewska, pełnoprawna spadkobierczyni literatury Rzeczypospolitej.⁵

XIX wiek dawał możliwości funkcjonowania klasycznych wzorów twórczości dwujęzycznych pisarzy litewsko-polskich:

- tworzenie w języku rodzimym i nabytym, równoległe, przez cały okres twórczości (patriarcha literatury litewskiej Maironis);
- wypowiedanie się pisarza tylko na poszczególnych etapach twórczości w języku polskim (Vincas Kudirka);
- rezygnacja z różnych powodów i w pewnym czasie z języka jednego na rzecz drugiego (Antanas Baranauskas).

Istniały też sytuacje oryginalne. Uważał się za Litwina, ale pisał wyłącznie po polsku Liudvikas Adomas Jucevičius. Zaangażowany był w historię i etnografię litewską. Wpływ na pokolenia miały jego książki gęsto zabarwione litewskością: *Przysłowia ludu litewskiego* (1837), *Pieśni litewskie* (1844), *Rysy Żmudzi* (1840). Aspekt lingwistyczny, w tym wypadku – język, nie występuje jako kryterium służące do zaliczenia pisarza do literatury narodowej i określenia jego tożsamości. Znaczenie języka polskiego sprowadzało się w tej sytuacji do pewnych funkcji pragmatycznych.

⁵ P. Bukowiec, *Dwujęzyczne początki nowoczesnej literatury litewskiej*, Kraków 2008, s. 7-8.

Uprawiało twórczość litewsko-polską wielu pisarzy dziewiętnastowiecznych, w tym drugorzędnych. Zaskakuje jednakże inna prawidłowość: fermenty polskie wyraziście funkcjonowały u twórców wpływających na rozwój literatury litewskiej, którzy weszli do kanonu kultury Litwy. Przedstawiciele litewskiego odrodzenia narodowego tkwili w polskiej tradycji kulturowej, na czym polega jeden z najważniejszych aspektów komparatystycznego ujęcia ich twórczości.

Proces lituanizacji u poszczególnych autorów dwujęzycznych XIX wieku występował w sposób naturalny. Wymienić w tym kontekście należy Edvardasa Jokubasa Daukšasa, Simonasa Stanevičiusa, Liudasa Girę. Litewskość jako pierwiastek dominujący podkreślała się podwójnie. Widoczne to było w przejmowaniu pseudonimów literackich: Lazdyną Peleda (Sowa z Leszczyniaka) u sióstr Iwanowskich, Bitė (Pszczola) – u Gabrieli Petkevičaitė, Šatrijos Ragana (Wiedźma z Szatryjskiej Góry) – u Marii Pečkauskaitė.

Szerokie komparatystyczne pole badań twórczości wymienionych pisarzy jest więc uzasadnione. W każdym z języków, ukrytych w bilingwizmie, zakodowany jest głęboki zasób mentalny, powiązany z przestrzenią kulturową i sakralną: wiara, obyczaje, podania, gwara. Ważne jest poszukiwanie relacji pomiędzy świadomością dawną (pierwszą) a późniejszą (nabytą). Widoczny jest wpływ reorientacji świadomościowej na ostateczny kształt utworów literackich, pisanych przede wszystkim w języku drugim. Istotny jest aspekt wzajemnych więzi między tekstami, powstałymi w pierwszym języku i języku opanowanym. W twórczości litewskich pisarzy dwujęzycznych zauważalny jest fakt oddziaływania literatury polskiej. Występowało ono w skomplikowanych formach apercpepcji (percepcji-kreacji), bo sama polskość źródła krzyżowała się z uświadomioną mentalnością litewską. Nadaje się do interpretacji z tego punktu widzenia ballada Maironisa *Sicinskis* (*Siciński*, 1919) i utwory innych autorów.

Z punktu widzenia komparatystycznego perspektywiczna okaże się analiza przekładów z języka polskiego na litewski u pisarzy dwujęzycznych. Mamy w tej sytuacji do czynienia z typologiczno-mentalnym gatunkiem tłumaczeń. Do osiągnięć translatoryki należy, między innymi, przekład fragmentu *Witoloraudy* Kraszewskiego, opowieści o *Egle, królowej węży*, pióra Karoliny Praniauskaite.

Bilingwizm pisemny sprzyja kształtowaniu się ojczystego języka literackiego. Obecny w nim jest też czynnik kulturotwórczy. Charakterystyczny może być dorobek Antanasa Baranauskasa, który napisał około dziewięćdziesięciu utworów w języku polskim. Sławę poetycką zdobył jako autor poematu romantycznego *Anykščiu šilelis* (*Borek oniksztyński*), napisanego po litewsku i rywalizującego z Mickiewiczem.

Baranauskas podczas wakacji letnich w 1858 roku w dosyć krótkich terminach pisze wymieniony wyżej utwór, typologicznie bliski *Panu Tadeuszowi*. Litewski autor przetransponował wiele scen do *Borku oniksztyńskiego*, między innymi scenę grzybobrania, a także epizody przedstawiające urok lasów na Litwie. *Borek...* ukazał się drukiem w języku polskim w roku 1909. Przełożyła go Stefania Jabłońska. W liście do siostry podkreślała:

To *Borek...* się nie spodobał? Biedni Litwini! A oni go uważają za arcydzieło.⁶

Krytyka literacka zarzucała dziełu plagiatowość. Nie miała racji. Plagiatu nie było.

⁶ Cyt. za: M. Jackiewicz, *Literatura polska na Litwie XVI–XIX wieku*, s. 142.

Autor *Borku...* wykonał zadanie trudne. Wzorując się na arcydziele literatury polskiej, podniósł litewski język literacki na wyżyny osiągnięć artystycznych tamtych czasów. *Borek...* to pierwszy dojrzały poemat litewski, napisany sylabicznym jedenasto-trzynastozgłoskowcem. Komparatystyczny punkt oparcia w interpretacji tego utworu wyodrębnia autentyczny aspekt spojrzenia – związki intertekstualne z *Panem Tadeuszem*, bo imię Mickiewicza zostało przywołane w utworze. „Czytanie z bliska”, szczegółowe zestawienie konkretnych wersów utworu, podwójnie wyświetla ich arcydzielność, eksponuje ukrytą w tekstach artystycznych mentalność.

Inne ważne aspekty. Ujęcia monograficznego według zasad teoretycznych potrzebują badania recepcji i percepcji literatury polskiej w przestrzeni kulturowo-artystycznej XIX wieku, gdzie zarysowują się nieoczekiwane dominanty, struktury, połączenia. Należy zaakcentować, że sama XIX-wieczność w jej klasycznych kształtach w systemie związków zostaje przesunięta na koniec stulecia, a nawet przełom wieków.

Adam Mickiewicz – to kluczowa figura w systemie polsko-litewskich związków literackich, określająca dynamikę ich rozwoju przez cały wiek XIX. Pierwsze przekłady utworów Mickiewicza na język litewski pojawiły się jeszcze za życia poety, ale funkcję swego rodzaju dominanty w recepcji twórczości autora *Grażyny* na Litwie spełniał oryginał.

Najbardziej jaskrawym, ze względu na swoją specyfikę, okresem w recepcji Mickiewicza na Litwie jest przełom XIX–XX wieku. Trzeba podkreślić, że dość unikalna była sytuacja literatury litewskiej końca wieku XIX, kiedy to współistniały, doprowadzając do swoistej kontaminacji, dwa nurty stylistyczne: romantyzm i realizm (pozytywizm). Algis Kalėda zauważył między innymi:

Estetyka i retoryka romantyzmu – jeden z centralnych paradygmatów literatury litewskiej XIX wieku, która to estetyka chociaż nie ukształtowała jednolitego systemu artystycznego, zaznaczyła się w utworach wielu autorów, nawet nazywanych realistami.⁷

Końcowa faza kształtowania się romantyzmu jako artystyczno-estetycznej całości w literaturze litewskiej zbiegła się z formowaniem się w niej systemu gatunków w latach 80–90-tych. Związki kontaktowo-genetyczne w estetyce polskiego i litewskiego romantyzmu mogły urzeczywistniać się w warunkach dążących ku sobie prądów. Na przełomie XIX i XX wieku w literaturze litewskiej utwierdza się sylabotoniczny system wersyfikacji, znacznie wzbogaca się rytmiczno-stroficzna struktura poezji.

Na przełomie wieków modyfikuje się rola „klasycznej” formy związków literackich translatoryki. Powstaje potrzeba takiego jej kształtu, który byłby w stanie dotrzeć do szerokiego kręgu odbiorców. Odrębne teksty nowych przekładów Mickiewicza zaczynają układać się w zbiory i cykle. W tym kontekście zasługuje na uwagę antologia *Vertimai iš Mickevičiaus (Przekłady z Mickiewicza)*, która wyszła spod pióra litewskiego poety Jonasa Žiliusa-Jonily. Właśnie na przełomie wieków pojawiają się arcydzieła mistrzostwa translatorycznego, wykonane przez Petrasa Arminasa-Trupenelisa (*Trzech Budrysów*), Vincasa Kudirkę (*Pani Twardowska*). W nazwanych przekładach są dostatecznie wyraziste cechy kongenialności.

⁷ A. Kalėda, *Lenkų literatūros recepcija Lietuvoje. Teoriniai aspektai*, w: *Europejskość ojczyzn. Litewsko-polskie związki literackie, kulturowe i językowe*, pod red. M. Dawlewicza, Vilnius 2009, s. 186.

W tym sensie charakterystyczny jest tekst *Grażyny* w przekładzie Žiliusa-Jonily (1888). Poemat Mickiewicza cieszył się niezwykłą popularnością wśród Litwinów. Romantyczna heroizacja przeszłości Litwy zbiegała się mentalnie z oczekiwaniami potencjalnego czytelnika. Za artystycznie kształtującą dominantę przekładu należy uważać tendencję do lituanizacji oryginalnego tekstu, co ujawniło się przede wszystkim w specyficznym zabarwieniu leksyki (toponimika, imiona własne). Do tekstu przekładu wprowadzono także imiona litewskich bogów (Kovas, Perkunas), które nie występowały w tekście oryginału.

Mickiewicza uważano za Litwina, który wskutek określonych uwarunkowań był zmuszony tworzyć swoje dzieła w języku polskim. Krytyka literacka używała zlituanizowanej formy nazwiska Mickiewicza: Mickus.

Ciekawą formę recepcji na Litwie ilustrują *Dziady*. Otóż, od lat 80-tych XIX wieku pojawiają się przeróbki utworu, który jest podawany jako pieśni adresowane do prostego ludu. Popularne były zwłaszcza fragmenty, w których opisano obrzęd wspominania zmarłych, występujący także w religijnej tradycji Litwinów (*Vėlynės*). W prowincjonalnej Litwie szeroko rozpowszechniła się piosenka *Baisi ir tamsi nak-telė* (*Ciemno wszędzie, głucho wszędzie*) – fragment drugiej części *Dziadów*.

Perspektywa komparatystyczna ujawnia w kontekstach litewskich niespodziewane walory artystyczne utworów Mickiewicza mniej znanych w tradycji ojczystej. Tak jest z młodzieńczym utworem pisarza, stylizowanym na wzór kronik, o księżniczce Żywilli, która zabiła ukochanego, gdy dowiedziała się, że zdradził ojczyznę (ważny dla Litwinów motyw-topos walki o tożsamość w sytuacji zagrożenia).

Pewien utwór był ceniony na Litwie na równi z *Konradem Wallenrodem* i *Grażyną*. *Żywilla* znalazła sobie miejsce w kontekstach historiozoficznych (*Czyny dawnych Litwinów i Żmudzinów* Simonasa Daukantasa, 1822), przekroczyła granice XIX wieku. Ślady oddziaływania tej opowieści widoczne są w utworach utalentowanej pisarki Marii Pečkauskaitė (Šatrijos Ragany): opowiadanie dla dzieci, powieść *Senamė dvare* (*W starym dworze*). *Żywilla* inspirowała także utwory dramatyczne, na przykład dramat *Živilė* Antanasa Škemy, który był wystawiany w teatrach litewskich Chicago i Toronto.

Z drugiej strony, arcydzieło dorobku Mickiewiczowskiego, poemat *Pan Tadeusz*, nie cieszył się uznaniem wśród szerokich kręgów Litwinów, co jest zresztą wy tłumaczalne. Podczas recepcji tego utworu zaczynała działać kategoria „swoj-obcy”, poemat był traktowany jako tekst należący do innej tradycji kulturowej (polskiej, szlacheckiej).

Na przełomie XIX–XX wieku oczywistością było oddziaływanie Mickiewicza na literaturę litewską. Przejawiło się to w twórczości Vincasa Kudirki. Jego wczesna liryka jest przepojona, nasycona duchem polskiej poezji romantycznej. W 1890 roku ujrzał świat wiersz Kudirki *Labora!*, zawierający bezpośrednie reminiscencje z *Ody do młodości* Adama Mickiewicza.

Ślady oddziaływania Mickiewicza widoczne są także, jak już było zauważone, w twórczości klasyka literatury litewskiej, Maironisa. Z jego imieniem łączy się odnowienie liryki litewskiej. Poeta podniósł ją do rangi europejskiej. Wiersze w języku polskim zaczął on pisać będąc uczniem szóstej klasy gimnazjum.

Dramatyzm poezji Mickiewicza jest wyczuwalny w twórczości Maironisa tworzonej w języku litewskim. Tematycznie i stylistycznie bliski *Odzie do młodości* jest wiersz *Jaunimo giesmė* (*Pieśń młodości*): zwrot do młodzieży w duchu narodowo-patriotycznym, apel o działanie na rzecz odrodzenia Litwy. Interesujące w znaczeniu komparatystycznym może być zestawienie różnych modyfikacji oddziaływania tego samego utworu Mickiewicza na wielu pisarzy litewskich. Semantyczne krzyżowanie się można zaobserwować w podobieństwie pierwszych wersów ballad *Šatrijos kalnas* (*Góra szatryjska*) i *Švitež*. W tej twórczości występuje jeszcze jedno podobieństwo: główny bohater poematu Maironisa *Jaunoji Lietuva* (*Młoda Litwa*) Juozas Rainis spokrewniony jest z Gustawem-Konradem z *Dziadów*. Potrzebna jest wnikliwa analiza tekstologiczna wymienionych utworów.

Mickiewicz nie był obcy także literaturze kształtującego się na przełomie stuleci modernizmu litewskiego. Autor *Sonetów krymskich* to znacząca figura w estetyce króla litewskich modernistów, Juozasa Albinasa Herbačiauskasa, który określił znaczenie dorobku Mickiewicza dla kultury Litwy. Mesjanizm poety polskiego stanie się jedną z dominant w kształtowaniu się symbolizmu Liudasa Giry. Spuścizna Mickiewicza będzie znacząca także dla innych pisarzy litewskich, którzy debiutowali na przełomie XIX–XX wieku. Ta perspektywa badawcza jest nadal otwarta. Potrzebne są także różnorodne interpretacje romantyzmu w głębszych ujęciach litewsko-polskich filiacji interliterackich.

Dziewiętnastowieczność związków odbija się i różnorodnie funkcjonuje w litewskich kontekstach polskiej prozy realistycznej, które wprowadzają następującą gradację recepcyjną: Henryk Sienkiewicz, Maria Rodziewiczówna, Eliza Orzeszkowa, Bolesław Prus.

Typowa dla dziewiętnastowiecznych związków literackich była krzywdząca może nieco teza, zawarta w recenzji powieści Sienkiewicza *Quo vadis*, zamieszczona w roku 1905 w gazecie *Vienybė Lietuvinkų* (*Jedność Litwinów*), że Litwini dzisiaj jeszcze nie potrafią czytać powieści. Jest jeszcze za wcześnie na powieść. Podkreślało się w związku z tym, że odbiorcy litewskiemu potrzebne były w tamtych czasach dobrze napisane elementarze, podręczniki z arytmetyki, historii i geografii, a także zaczerpnięte z życia społecznego „pouczające” opowiadania.⁸ Epopeja chrześcijańska Sienkiewicza zyskała popularność w pierwszej kolejności wśród Litwinów amerykańskich i przełożona została na język litewski w 1904 roku. Recepcja tego utworu wzbogacała się powoli, w roku 1908 pojawiła się przeróbka powieści pod tytułem *Šventas Petras Romoje* (*Święty Piotr w Rzymie*) autora ukrytego pod kryptonimem Ch.S.L. Dopiero w latach dwudziestych XX wieku ukazało się nowe tłumaczenie powieści, wykonane przez Kazysa Puidę.

Pierwszym utworem literackim Sienkiewicza, przetłumaczonym na język litewski, była nowela *Za chlebem* w przekładzie wolnym Pranasa Milčiauskasa (1886). Utwór literatury obcej w danej sytuacji „wypełniał luki” tematyczne aktualne w twórczości rodzimej: wspólny problem emigracji zarobkowej był bardzo ważny w tamtych czasach. W przekładzie Milčiauskasa dokonuje się lituanizacja, zaznaczająca się w stosowaniu realiów litewskich zamiast polskich: miejscowość Lipnice zostaje za-

⁸ *Nauji raštai, Henryk Sienkiewicz... Quo vadis. Nerono laikų apysaka, „Vienybė Lietuvinkų” 1905, N 10, s. 122.*

mieniona na Riežukai, Poznań na Jurbarkas i inne. Dany problem, dodatkowo zaktualizowany przez przekłady noweli Sienkiewicza (drugie tłumaczenie tekstu pióra Vincasa Šlekysa ukazało się w roku 1897), kreował podobną tematykę innych litewskich pisarzy realistycznych. Homologie interliterackie występują w komediach Žemaitė, utworach Bronisa Laucevičia-Vargašasa: *Paskutinė banga (Ostatnia fala)*, *Žmonės (Ludzie)*, *Pirmieji žingsniai (Pierwsze kroki)*. Inne małe formy narracyjne Sienkiewicza dosyć gęsto były tłumaczone w latach 90-tych XIX wieku⁹. *Krzyżaków* przetłumaczono w 1902 roku. Utwór został przemilczany w związku ze specyfiką ujęcia bitwy pod Grunwaldem. Recepcja powieści Sienkiewicza *Ogniem i mieczem* oraz *Bez dogmatu* przeniosła się na następny okres rozwoju litewsko-polskich związków literackich. Utwory zostały przetłumaczone dopiero w 1931 roku.

Ważna sprawa. Na podstawie zewnętrznej strony recepcji nie można wnioskować, że Sienkiewiczowski typ powieści był obcy na Litwie XIX wieku. W roku 1900 w USA na język litewski przetłumaczono powieść *Potop*. W recenzji z tamtych czasów czytamy:

Potop wydano i w języku litewskim, zatroszczono się o to, aby i Litwini zapoznali się ze słynnym dziełem H.Sienkiewicza, do którego materiał czerpano z Litwy i życia Litwinów. (...) W *Trylogii* Sienkiewicza pokazane są najazdy Szwedów i Kozaków na Litwę i jednocześnie na Polskę. Polecamy czytelnikom kupienie tej książki i zapoznanie się z ówczesnym życiem Litwinów, które opisuje Sienkiewicz.¹⁰

Relacje percepcyjne łączą *Potop* i powieść Vincasa Pietarisa *Algimantas* (1904), która powstała na zasadzie rywalizacji z Sienkiewiczem. Godny uwagi jest życiorys Pietarisa. Po ukończeniu gimnazjum w Mariampolu studiował na wydziałach fizyczno-matematycznym i medycznym Uniwersytetu Moskiewskiego. Został na rosyjskiej prowincji i rzadko odwiedzał kraj ojczysty – stąd jego melancholia i sentyment do Litwy jako emocjonalna dominanta twórczości. W jego spuściźnie literackiej występują różnorodne utwory: opowiadania, bajki, pamiętniki, publicystyka.

Talent i najważniejsze osiągnięcia artystyczne Pietarisa skupiły się w pierwszej litewskiej powieści historycznej – *Algimantas*. *Potop* i *Algimantas* mają wspólne pole semantyczne. Występuje w tych utworach organiczna symetria w paralelach estetycznych. Powieści krzyżują się ze sobą przez analogiczne założenie dydaktyczne – pisanie „ku pokrzepieniu serc”. Podobna jest wizja przeszłości ojczystego kraju – afirmacyjna, z wyrazistą tendencją ideową. Pietaris w soczystych barwach optymistycznych przedstawia Litwę XII – XIII wieku jako krainę wielkiego szczęścia, źródło ocalenia w sytuacjach ewentualnego zagrożenia. Wspólna dla *Algimantasa* i *Potopu* jest ważna cecha artystyczna – sztuka tworzenia postaci. Pietaris podkreśla patriotyzm głównego bohatera powieści – Algimantasa – i to jest także najistotniejsza cnota innych znaczących postaci utworu: Basasa, Virpše. Podobnie jak u Sienkiewicza, w kreowaniu danych bohaterów występują hiperbolizacje i monumentalizacje. W powieści Pietarisa powstaje osobowy wzorec Litwina w pewnych analogiach typologicznych z osobistym wzorcem Polaka w utworach Sienkiewicza.

⁹ M. Jackiewicz, dz. cyt., s. 202.

¹⁰ *Nauji raštai, Tvanas H.Senkevičiaus*, „Vienybė Lietuvninkų” 1900, nr 20, s. 239.

Lustrzane odbicia w *Algimantasie* i *Potopie* zarysowują się w malarskich opisach przyrody, eksponowaniu obyczajów, przedstawieniu zabytków historycznych. Z plastycznymi opisami majątków i miejscowości u Sienkiewicza w powieści *Algimantas* korespondują literackie wyprawy do poszczególnych zamków: Norkūnas, Kirsna, Skilandžiai, Aršajias, Deltuva. Przywołajmy jeden z takich epizodów:

Tenai kur tai toli žieminėje Sūdlavijoje, netoli nuo krantų Šešupės, įsigrudus į pelkes ant aukštos kalvos stovėjo Norkūno pilė, atidalinta nuo tvirtos žemės... Tiktai į pietų eidamas nuo pilės, matei tarpais aukštumėles. Klonis upelio, rusančio per pilies kiemą, nešė vandenį iš visų klonių, kurie gulėjo į pietus nuo pilies (...)

Tam gdzieś daleko, w dolnej Sudławii, w pobliżu brzegów Szeszupe, umieszczony wśród bagien na wzgórzu stał zamek Norkunas, oddzielony od twardej ziemi... Tylko idąc na południe od zamku widziało się czasem wzniesienia. Dolina rzeki, płynącej przez podwórze zamku, niosła wodę ze wszystkich dolin, które leżały na południe od zamku (...).¹¹

Pisarz ciągle podkreśla osobliwości ziemi litewskiej:

Aukšti iškeroja ąžuolai paupio krantų su lygiomis lankomis, užsėtomis žolynų žiedais, kalvos, paaugę giriomis, kalvos išdirbtos į dirvas, banguojančias javų vilnimis (...).

Wysokie rozgałęziają się dęby na przybrzeżnych równych łąkach, zasianych kwiatami ziół, pagórki wyrobione na pola uprawne, falujące zbóżami.¹²

W *Algimantasie* znalazł odbicie Sienkiewiczowski schemat fabularny, połączony z tendencją do rywalizacji. Oczywiście jest twierdzenie, że rywalizacja artystyczna Pietarisa z Sienkiewiczem przyspieszyła kształtowanie się litewskiej powieści historycznej.

Przejawy organiczności, rzadko występujące w całej dziewiętnastowieczności litewsko-polskich związków literackich, widoczne są w paralelizmach dotyczących twórczości Elizy Orzeszkowej i Žemaite. W przestrzeni zewnętrzno-recepcyjnej rzecz można, iż utwory polskiej pisarki nie cieszyły się zbyt dużą popularnością w środowisku zwyczajnego odbiorcy litewskiego. Nadniemeńska epopeja Orzeszkowej traktowana była jako powieść promieniująca polskością.

Niespodziewaną popularność zyskuje utwór inny, pod względem arcydzielnosci o wiele mniej znaczący – powieść *Niziny*. Konteksty litewskie wyświełają jego ukryte walory artystyczne, w pierwszej kolejności od strony tematologicznej. Powstały zlituanizowane przeróbki literackie owego utworu: *Vargaitienė (Uboga)*, *Šunadvokatis (Pokątny doradca)*. Dopiero w latach dwudziestych utwory klasyka literatury polskiej XIX wieku znalazły odpowiednie miejsce w systemie recepcyjnym dzięki staraniom tłumacza Stasysa Dabušisa. W roku 1927 w jednej z recenzji zaznaczono:

(...) do tego czasu Litwini nie mieli nic przetłumaczonego z bogatej twórczości słynnej powieściopisarki, lecz Dabušis tę lukę uzupełnił.¹³

Znaczące dla badań dziewiętnastowieczności są związki typologiczne twórczości Žemaite i Orzeszkowej, ich poszczególne utwory literackie łączą się na zasadach różnorodnych konwergencji. Oczywiście są przede wszystkim podobieństwa w ukazy-

¹¹ V. Pietaris, *Algimantas*, Vilnius 1989, s. 195.

¹² Tamże, s. 244.

¹³ K. Gelvainis, *Eliza Ożeškienė. Raštai: 1 tomas*, „Kultūra”, 1927, N 7/8, s. 400.

waniu przestrzeni otwartej, wiejskiej i związanych z nią motywów rustykalnych. Dane paralelizmy funkcjonują w opowiadaniach Žemaite *Marti (Synowa)*, *Petras Kurmelis (Piotr Kurmelis)*, *Rudens vakaras (Wieczór jesienny)*, *Atsiminimai (Wspomnienia)*, *Sutkai (Sutkusowie)*, *Prie užtvartos langinės (Przy zamkniętej okiennicy)* w odniesieniu do powieści *Nad Niemnem, Cham, Niziny, Dziurdziowie*, a także innych utworów Orzeszkowej. Wyrziste są także wspólne cechy ogólnoartystyczne prozy kobiecej: poetyka codzienności, autentyczność przedstawianych wydarzeń, soczysta kolorystyka i impresjonizm w opisie krajobrazów. W poetyce Žemaite funkcjonalne są topoty rodziny, dziecka (dojrzewania), domu, obecne również w klasycznych utworach autorki *Nad Niemnem*.

Interesujący jest żywioł językowy w zestawianiu utworów: świadome używanie gwary, a także lituanizacja polskich wyrazów u Žemaite (rona, susiedėlis, sūdas, karrunka, arielka, nedėlia, pašėd, kaneėnai).

Bardzo popularna w dziewiętnastowiecznej Litwie była Maria Rodziewiczówna, uważana za pisarkę litewską. Zostały przetłumaczone w tamtych czasach jej powieści *Dewaitis, Szary proch, Anima vilis*. Zaskakuje stwierdzenie zamieszczone w jednej z recenzji twórczości pisarki: „(...) styl pisania M. Rodziewiczówny ma dużo wspólnego z charakterem tworzenia naszej Šatrija Ragana”¹⁴. Powstaje w związku z tym interesująca dla badań komparatystycznych filiacja asymetryczna: literatura popularna a literatura wysoka.

Twórczość wybitnego klasyka literatury polskiej Bolesława Prusa nie zyskała odpowiedniego miejsca w artystycznej przestrzeni pozytywistycznej Litwy. Dla odbiorcy litewskiego tamtych czasów autor *Lalki* był pisarzem zamkniętym, „warszawskim”, raczej nie do końca zrozumiałym. Przed rokiem 1918 zostały przetłumaczone tylko jego opowiadania *Na wakacjach, Sylwester, Antek, Lokator z poddasza*. Jednym z perspektywicznych kierunków badań może być kierunek badań komparatystycznych nowoczesnej poetyki powieści Prusa (polifoniczność, prefreudyzm *Lalki*) w kontekście rozwoju litewskiej prozy XX wieku.

Konkludując, należy podkreślić, że tworzenie syntezy litewsko-polskich związków literackich na określonej podstawie teoretycznej, gdzie znajdzie swoje odbicie także dziewiętnastowieczność, to wielkie wyzwanie dla polonistów z Litwy.

¹⁴ M. Rodzeviėaitė, *Diewaitis*, „Knygos”, 1924, N 4-6, s. 348.